

Az éghajlatváltozás hatása a társadalom életére és az egészségügyi ellátásra

ANTAL Z. LÁSZLÓ

Magyar Tudományos Akadémia,
Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológia Intézet, Budapest

(Békezett: 2018. január 26.; elfogadva: 2018. július 19.)

A Föld ökológiai állapotáról számos „diagnózis” készült az elmúlt évtizedekben, amelyek hasonló eredményekre jutottak: az elmúlt évszázadokban kialakult társadalmi folyamatok következtében a természetben az egész élővilág jövőjét fenyegető változások mentek és mennek végbe, amelyek közül az egyik az éghajlatváltozás. A „diagnózis” felállítását követően a társadalmi élet szinte minden területén megkezdődött a „terápiás eljárások” kidolgozása. A „terápiának” és a „diagnózisnak” számos eleme érinti a társadalom egészének életét és az egészségügyi ellátást is. Ebben a válságos helyzetben csak az éghajlatváltozás miatt az egész társadalomnak és az egészségügyi ellátásnak a következő kihívásokkal kell megküzdenie: az éghajlatváltozás miatt kialakuló megbetegedések számának növekedése, a betegstruktúra megváltozása, a rendkívüli időjárási események miatt ellátási zavarok kialakulása és a környezettudatos egészségügyi ellátás iránti növekvő elvárások. A tanulmány első része összefoglalja, hogy milyen kockázatokat jelent az ökológiai válság és az éghajlatváltozás a társadalom életére, valamint azt is, hogy ez a válság és ez a változás milyen kihívásokat jelent az egészségügyi ellátás számára. A tanulmány második része azzal foglalkozik, hogy az emberek egészségét és életét veszélyeztető kihívásokra adható válaszok kidolgozásában miért van különleges és fontos szerepe a szociológiának és a pszichológiának. Végül a tanulmány harmadik része ismerteti a szociológiai és a pszichológiai klímaparadoxonokat, amelyek megakadályozzák, hogy érdemi válaszok szülessenek az ökológiai válság és az éghajlatváltozás miatt felmerülő kérdésekre, és azt, hogy a szociológia és a pszichológia milyen lehetőségeket lát ezeknek a paradoxonoknak a feloldására.

Kulcsszavak: egészségpszichológia, éghajlatváltozás, egészségügyi ellátás, szociológiai és pszichológiai klímaparadoxonok, a gyógyítás integrációs formái, öko- és klímatudatos értékrend

1. Az ökológiai válság és az éghajlatváltozás kockázatai

A Föld ökológiai állapotáról számos „diagnózis” készült az elmúlt évtizedekben. Az ezzel a kérdéssel foglalkozó tudományos kutatások sok tekin-

Levelezési cím: dr. Antal Z. László, Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológia Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: Antal.Laszlo@tk.mta.hu

tetben hasonló eredményekre jutottak: napjainkra a Földön az egész élővilág jövőjét fenyegető folyamatok alakultak ki (Brown, és mtsai, 1998; Meadows, Randers, & Meadows, 2005; Rockström és mtsai, 2009; Shove, 2010; Starke, 2009; Starke & Mastny, 2010; Vida, 2009). Ezen kutatások eredményei alapján azonban nem egyértelműen eldönthető kérdés, hogy az energia- és néhány nyersanyagforrás, illetve az édesvízkészletek kimerülése, a biodiverzitás hanyatlása, a mezőgazdasági művelésre alkalmas talaj mennyiségének és minőségének csökkenése, az éghajlat változása, a természet CO₂ elnyelő képességének folyamatos csökkenése vagy ezeknek a változásoknak az egy időben, egymással összefüggő és egymást erősítő hatása tekinthető-e a társadalmak és az egész élővilág jövőjét leginkább fenyegető változásnak. Abban azonban konszenzus alakult ki a kérdésekkel foglalkozó kutatók között, hogy ezekhez a változásokhoz – a természetben végbenemő változások mellett – az elmúlt évszázadokban bekövetkezett, a természet határait megsértő és növekedésre orientált társadalmi változások döntő mértékben hozzájárultak. (Egyedül a klímaváltozással kapcsolatban merülnek fel ezzel kapcsolatban szakmai viták.) Konszenzus alakult ki abban is, hogy a Föld ökológiai állapota ma már egy több betegségtől szenvedő, súlyosan beteg ember állapotához hasonlítható. Mindez úgy is megfogalmazható, hogy elsősorban a „társadalom új típusú betegségei” járultak és járulnak hozzá „a Föld új típusú betegségeihez”.

A „diagnózis” megismerése és következményeinek számbavétele után megkezdődött a „terápiás eljárások” kidolgozása. A társadalmak és az egész élővilág jövőjét leginkább fenyegető természeti változások közül az ökológiai kérdésekkel foglalkozó tudományos publikációk számát, az ökológiai kérdésekkel foglalkozó különböző szintű és rangú rendezvények témaválasztását és a sajtó érdeklődését tekintetbe véve az éghajlatváltozás váltotta ki a legnagyobb társadalmi, gazdasági és politikai érdeklődést. Ennek a nagyfokú és széleskörű érdeklődésnek köszönhetően az elmúlt évtizedekben ezen a téren történtek a legjelentősebb erőfeszítések a „terápiás eljárások” kidolgozása és azok megvalósítása érdekében. Az éghajlatváltozás esetében a „karbonmentes társadalmak” kialakítása, azaz a széndioxid és más üvegházhatású gázok kibocsátásának minimális szintre való csökkentése a legfontosabb „terápiás cél”. A „gyógyítás” érdekében tett erőfeszítések azonban mindezidáig mérsékelt eredményeket értek el, hiszen a több országban és több szakterületen elért eredmények ellenére az üvegházhatású gázok légkörbe történő kibocsátása továbbra is növekszik. Az elmúlt évtizedek legjelentősebb klímafóruma, a 2015-ben megtartott Párizsi Klímacsúcs sem ért el számottevő eredményeket ezen a téren. Azért érdemes a Párizsi Klímacsúcs eredményeit külön és részletesen is elemezni, mert a klímacsúcsot megelőző néhány évben minden eddiginél nagyobb erőfeszítések történtek annak érdekében, hogy Párizsban érdemi megállá-

podás szülessen az üvegházhatású gázok kibocsátásának korlátozásáról: számos tudományos kutató, klímaváltozással foglalkozó szakemberek, politikusok, a sajtó munkatársai, művészek, egyházi vezetők, civil szervezetek vezetői és tagjai és több millió ember küzdött azért, hogy ez a klímacsúcs eredményes legyen (Antal Z., 2016; Faragó, 2016). Az ENSZ és az ENSZ főtitkára, Ban Ki Mun, és számos más tekintélyes személyiség személyesen is sokat tett annak érdekében, hogy a párizsi tárgyalások eredményesek legyenek. Különös jelentősége volt annak is, hogy 2015-ben, közel fél évvel a klímacsúcs előtt jelent meg Ferenc pápa „Áldott légy” című enciklikája, amely szintén kiemelt helyen és részletesen foglalkozott az éghajlatváltozással. Magyarországon Áder János köztársasági elnök indította el a párizsi klímacsúcsot támogató kampányt. Ennek keretében több előadást tartott, és elindította az *Élő bolygó* című honlapot.¹ Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy 2015 decemberében Párizsban hosszas viták és egyeztetések után a résztvevő országok elfogadták a Megállapodást. Az elfogadott Megállapodást azonban két egymástól gyökeresen eltérő módon értékelik a szakemberek. Az egyik értékelési lehetőség szerint maga a klímacsúcs rendkívüli diplomáciai siker volt, hiszen még soha nem fejtette ki 195 ország magas rangú vezetője az éghajlatváltozás kockázatairól és a kockázatok mielőbbi csökkentésének fontosságáról szóló álláspontját egy, a természet és a társadalom kapcsolatával foglalkozó nemzetközi fórumon. Sikernek tekinthető, hogy eddig soha nem látott egyetértés alakult ki arról, hogy az éghajlatváltozás komoly kockázatot jelent a Föld minden országa és minden lakója számára, és az is, hogy egyetértés volt abban, hogy szükség van egy olyan nemzetközi megállapodásra, amelynek célja a kockázatok csökkentése, valamint hogy minden országnak fel kell készülnie a már elkerülhetetlenül bekövetkező változásokra. Ebben a megközelítésben valóban sikernek számított a Klímacsúcs, és érthető volt, hogy a politikusok sikerként nyilatkoztak arról, ami Párizsban történt.

Ha azonban abból a szempontból értékeljük az elért eredményeket, hogy mit tartalmaz az elfogadott megállapodás, akkor ez a klímacsúcs hasonló volt számos más, korábban kudarcra végződő klímacsúcsához. Az egyes országok és országcsoportok közötti érdekellentétek és az, hogy a gazdasági szempontok megint háttérbe szorították az ökológiai szempontokat, Párizsban is megakadályozták egy érdemi megállapodás elfogadását. A résztvevő országok nem tudtak egyezsége jutni a nagyon várt és fontosnak tartott kötelező érvényű kibocsátáscsökkentés kérdésében. Az egyes országok által önként vállalt kibocsátáscsökkentések nem elegendők a kívánt célok eléréséhez, és ezeknek nincs kötelező érvényessége. Ebben a megközelítésben

¹ Letöltve: 2018. 05. 24-én: <https://www.elobolygonk.hu/>

mindaz, ami Párizsban történt, úgy értelmezhető, hogy ma már 195 ország a legmagasabb politikai szinten egyetért abban, hogy az éghajlatváltozás az egész emberiség jövőjét fenyegető veszély, de egy olyan veszély, amit a jelenlegi feltételek között nem tudnak elhárítani. Más szavakkal az éghajlatváltozás egy olyan súlyos betegséghez hasonlítható, amelynek a gyógyítására a kidolgozott és széles körben elfogadott „terápia” a modern társadalmakban kialakult ellentmondások, az ún. klímaparadoxonok miatt nem alkalmazható. Az ettől a „megoldástól” részben vagy teljes mértékben eltérő, és szűk körben már alkalmazott terápiás lehetőségeknek – mint például a helyi szintű és közösségi öko- és klímaprogramoknak vagy a degrowth mozgalom megoldás javaslatainak – pedig egyelőre mérsékelt a társadalmi, gazdasági és politikai támogatottsága. Ezért van különös jelentőségük ebben a helyzetben azoknak a szociológiai és pszichológiai „terápiáknak”, amelyek esélyt kínálnak a klímaparadoxonok feloldására.

A megfelelő és alkalmazható „terápiák” kidolgozását sürgetővé teszi az is, hogy az éghajlatváltozás hatásai különböző mértékben ugyan, de ma már minden ország lakosságának egészségét veszélyeztetik. A jelenlegi tendenciák alapján ezek a hatások a jövőben egyre erőteljesebben érvényesülnek majd. Ezért folyamatosan nő annak a jelentősége, hogy a kialakult helyzetben az egész társadalom és az egészségügyi intézmények minél jobban felkészüljenek az éghajlatváltozás miatt kialakuló egészségkockázatok kezelésére. A tanulmány a klímaváltozás és az egészség, egészségügy kapcsolatával foglalkozó részében bemutatom, hogy az éghajlatváltozás milyen új kihívásokat jelent az egészségügyi intézmények számára, megvizsgálom, hogy ezekre a kihívásokra a jelenlegi körülmények között az egészségügyi intézmények képesek-e megfelelő válaszokat adni, és végül arra a kérdésre keresem a választ, hogy a fejlett ipari országokban milyen társadalmi változások segíthetik elő, hogy a társadalmak az éghajlatváltozás miatt várható változások körülményei között minél jobban felkészüljenek az egészségük és életük védelmére.

2. Az éghajlatváltozás kihívásai az egészségügyi intézmények számára

Az éghajlatváltozás és az egészségügyi intézmények kapcsolatával foglalkozó kutatások eredményei, valamint az országos és helyi szintű az éghajlatváltozással is foglalkozó stratégiák alapján az éghajlatváltozás várható hatásai miatt az egészségügyi intézmények számára jelentkező kihívások három csoportba sorolhatók:

1. Az éghajlatváltozás következtében az elmúlt évtizedekben új betegségek jelentek meg, és megnövekedett a megbetegedések száma. A hosszútávú előrejelzések alapján a megbetegedések száma az elkövetkező évtizedek-

- ben folyamatosan vagy ugrásszerűen növekedni fog. Ezért az egészségügyre nehezedő terhek további növekedése várható a jövőben.
2. Az éghajlatváltozás következtében kialakuló rendkívüli időjárási események ellátási zavarokat okozhatnak, és ezek a zavarok megnehezíthetik, vagy hosszabb-rövidebb időre lehetetlenné tehetik az egészségügyi intézmények működését és megközelíthetőségét.
 3. Végül a harmadik csoportba azok a kihívások tartoznak, amelyek az egészségügyi intézmények „ártó-védő hatásainak egyensúlya”² kategóriába sorolhatók. Az egészségügyi intézmények, amikor beteg embereket gyógyítanak, a Föld erőforrásait is felhasználják. Így a gyógyító munka elkerülhetetlenül hozzájárul a környezet megterheléséhez és végső soron a Föld ökológiai állapotának romlásához. Az elmúlt évtizedekben ezért fogalmazódott meg az az elvárás, hogy az egészségügyi intézmények úgy végezzék a gyógyító munkájukat, hogy ez minél kevésbé járuljon hozzá a Föld ökológiai állapotának romlásához.

Mind a három kihívással ma már részletesen foglalkozik a szakirodalom, és számos tudományos konferencia és szakmai fórum tűzte már napirendjére az éghajlatváltozás és az egészségügyi ellátás kapcsolatát. A továbbiakban röviden ismertetem az első kihívást, majd ezt követően részletesen foglalkozom a kihívásokra adható lehetséges társadalmi válaszokkal.

Minden korábban felsorolt, az ökológiai válsággal összefüggő változás kockázatot jelent az emberek egészségére. Az egészségügyi szakirodalom e változások közül az éghajlatváltozást tartja a legsúlyosabb kockázatnak. Az egyik ilyen tanulmány, amelyben elismert szakemberek foglalkoztak a jövőben várható kockázatok kérdésével, 2009-ben jelent meg a *The Lancet* című folyóiratban. A tanulmányban foglaltak szerint „a legnagyobb veszélyt a klímaváltozás jelenti a lakosság egészségére a 21. században” (Costello, Abbas, Allen, Ball, Bell, Bellamy és mtsai, 2009, 1693. o.).

Az Európai Unió 2013-ban adta ki az „Adaptation to climate change impacts on human, animal and plant health” című dokumentumot,³ amelyben részletesen bemutatja, hogy milyen következményei lehetnek az éghaj-

² Az „ártó-védő hatások egyensúlya” utalás Losonczy Ágnes (1989) *Ártó-védő társadalom* című könyvére és az abban megfogalmazott gondolatokra. Azért is vettem részt örömmel ezen a konferencián, amelynek címe erre a könyvre utal, mert 1979-ben bekapcsolódtam és részt vettem a „Zalai megyei egészség és életmód” elnevezésű kutatásban, amelynek vezetője Losonczy Ágnes volt. A kutatás ideje alatt szoros és jó kapcsolat alakult ki közöttünk és ezek alatt az évek alatt lettem egészségpszichológus. Ennek a kutatásnak az eredményeit foglalja össze és mutatja be az *Ártó-védő társadalom* című könyv. Mivel a kutatás befejezéséig és a könyv elkészítéséig részt vettem ebben a kutatásban, ez a könyv számomra is igen fontos.

³ *Adaptation to climate change impacts on human, animal and plant health*. Letöltve: 2018. 05. 24-én: <https://climate-adapt.eea.europa.eu/metadata/publications/adaptation-to-climate-change-impacts-on-human-animal-and-plant-health>

latváltozásnak az emberek, az állatok és a növények egészségére. A dokumentum fontos része, hogy egyértelművé teszi, hogy ha az emberek egészségét meg kívánjuk védeni, akkor nem elég csak az emberekre gondolni, hiszen az állatok és a növények nélkül elképzelhetetlen az emberi élet. Ez a dokumentum szakít a modern társadalmaknak azzal az alapelvével, amely a természetet és a társadalmat elválasztja egymástól. Ez a dokumentum nem bocsátkozik elméleti vitába, hanem azt mutatja be, hogy saját egészségünk és életünk megőrzése érdekében arra kell törekednünk, hogy az állatok és a növények is egészségesen élhessenek.

Az éghajlatváltozás egészséget veszélyeztető kockázatai, annak ellenére, hogy minden országban sok hasonlóságot mutatnak, a földrajzi adottságoktól függően el is térnek egymástól. A területi korlátok miatt kormányzati dokumentumok felhasználásával most csak azt mutatom be, hogy ezek a kockázatok hogy érintik Magyarország lakosságát. Ezek a dokumentumok szakértői anyagok alapján készültek, így nemcsak azt mutatják be, hogy a tudományos kutatások milyen eredményeket értek el, hanem azt is, hogy a feltárt kockázatok közül a kormány melyeket tartja olyan jelentősnek, hogy azokkal már a felelős intézményeknek is foglalkoznia kell, illetve kellene. Magyarországon az Országgyűlés által 2015-ben elfogadott Nemzeti Környezetvédelmi Program⁴ a következőképpen foglalja össze az éghajlatváltozásnak az emberi egészséget veszélyeztető kockázatait: *„Az éghajlatváltozás jelenleg is világszerte hozzájárul a globális betegségteherhez és az idő előtti halálozáshoz. Például a hőhullámok gyakorisága és intenzitása nagy terhet ró Európa lakosságára. A hazai mérések is igazolják a nemzetközi tapasztalatot, hogy a hőhullámok alatt jelentősen növekedhet a légszennyezettség, elsősorban a talajközeli ózonkoncentráció emelkedésére lehet számítani. A leginkább sérülékenyek a krónikus betegségekben szenvedők, illetve a 65 éven felüliek csoportja. A hazánkban végzett klímaegészségügyi vizsgálatok alapján megállapították, hogy a Kárpát-medencében az extrém meteorológiai események, így elsősorban a hőhullámok, továbbá a szélsőséges hidrológiai események (árvíz, belvíz) jelentenek jelentős egészségi kockázatot. Az éghajlatváltozással összefüggésben potenciálisan növekszik az UV sugárzásnak való kitettség (ami bőr- és szembetegségeket okozhat). Emellett azzal is kell számolni, hogy változik az allergén növények térbeli és időbeli elterjedése (várhatóan új, invazív, allergén növényfajok jelennek meg). A különböző betegségek és az ivóvízzel, illetve a nem megfelelően kezelt élelmiszerekkel terjedő és egyéb fertőzések gyakorisága is növekedhet” (27. o.).*

⁴ Nemzeti Környezetvédelmi Program 2015–2020 Szakpolitikai stratégia Földművelésügyi Minisztérium 2015. Letöltve: 2018. 05. 24-én: http://www.biodiv.hu/convention/cbd_national/fol444566/iv.-nemzeti-kornyezetvedelmi-program

A Kormány 2017-ben fogadta el „A 2017–2030 közötti időszakra vonatkozó, 2050-ig tartó időszakra kitekintést nyújtó második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiáról szóló határozatot”.⁵ Ez a stratégia az ország lakosságának egészségét legjobban veszélyeztető hatások között a következőket sorolja fel: „az átlaghőmérséklet fokozatos és folyamatos emelkedése, a szélsőségesen meleg időszakok gyakoribb kialakulása, a gyorsan bekövetkező és intenzív frontátvonulások, az időszakosan megnövekvő UV-B sugárzás, a téli szmoghelyzetek gyakoribbá válása... Mindennek következtében egészségkárosodások a népegészségügyet érintő területeken (...) a fertőző betegségek és a daganatos betegségek területén várhatóak” (124. o.).

Mindezek a kockázatok új kihívásokat jelentenek a hazai egészségi ellátás számára:

1. fel kell készülni új betegségek (például eddig Magyarországon nem ismert fertőző betegségek) gyógyítására
2. a betegstruktúra megváltozik (például megnövekszik a katasztrófahelyzetekkel összefüggő, az allergiás betegségek és az erős UV-B sugárzással összefüggő betegségek száma)
3. a betegforgalom megnövekszik
4. a gyakoribbá váló rendkívüli időjárási események miatt növekszik a sürgősségi ellátás iránti igény
5. az éghajlatváltozás és a gyakoribbá váló rendkívüli időjárási események miatt az egészségügyi dolgozók egészsége is veszélybe kerülhet.

Mivel Magyarországon, számos más országhoz hasonlóan, az egészségügyi intézmények a jelenlegi körülmények között is nehezen tudják ellátni a feladataikat, feltételezhető, hogy az éghajlatváltozás miatt romló körülmények között, és a környezetbarát egészségügyi ellátás iránti növekvő igények mellett a jelenleginél nagyobb és nehezebb feladatok ellátására nem tudnak kellőképpen felkészülni. Ezért indokolt annak a vizsgálata, hogy Magyarországon – a klímaváltozás miatt várható változások ismeretében – milyen lehetőségek segíthetik a lakosság egészségének és életének védelmét. Ennek a kérdésnek a megvizsgálásához számos szakterületet eredményeit kellene felhasználni, de mivel szakmai sajátosságaik miatt különösen fontos szerepe van a szociológiának és a pszichológiának, ebben a tanulmányban csak e két szakterületen elért eredményekkel foglalkozom.

⁵ A 2017–2030 közötti időszakra vonatkozó, 2050-ig tartó időszakra kitekintést nyújtó második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiáról. Letöltve: 2018. 05. 24-én: http://www.kormany.hu/download/f/6a/f0000/N%C3%89S_2_strat%C3%A9gia_2017_02_27.pdf

3. A szociológia és a pszichológia szerepe az éghajlatváltozás kihívásainak megválaszolásában

3.1. A szociológia és a társadalmi változások kapcsolata

Az éghajlatváltozás egyik társadalmi következménye, hogy a szociológia társadalmi szerepe és jelentősége megnövekszik. A szociológia egyik sajátossága ugyanis éppen az, hogy képes alternatívákat kidolgozni a megoldhatatlannak látszó társadalmi kérdésekre. Többek között erről is szól az amerikai szociológusok által írt *Climate Change and Society, Sociological Perspectives* című könyv (Dunlap & Brulle, 2015). Az Amerikai Szociológiai Társaság kezdeményezésére 2010-ben alakult meg az a 11 tagból álló bizottság, amely 4 éven keresztül azzal foglalkozott, hogy milyen szerepet töltenek be a társadalomtudományok – és ezek között kiemelten a szociológia – az éghajlatváltozással foglalkozó kutatásokban és mindabban, ahogyan az emberiség gondolkodik ma az éghajlatváltozásról. A négyéves munka eredményeként készült el ez a könyv. A kötet szerkesztői – Riley E. Dunlap (a bizottság elnöke) és Robert J. Brulle (a bizottság alelnöke) – a bevezető fejezetben azt hangsúlyozzák, hogy annak ellenére, hogy a klímaváltozás jelentős, de pontosan nem meghatározható része egyértelműen emberi tevékenységhez kapcsolódik, a társadalomtudományok, és ezek között a szociológia, marginális szerepet töltenek be mind az éghajlatváltozás okainak elemzésében, mind a lehetséges megoldások kidolgozásában. A kialakult helyzetet részben azzal magyarázzák, hogy a társadalomtudományok a természettudományoknál később, csak a kilencvenes években kezdtek el foglalkozni az éghajlatváltozással, és ennek következtében csak 2005 után jelent meg több fontos eredményt tartalmazó és széleskörű érdeklődést kiváltó szociológiai munka. A marginális helyzet másik magyarázata, hogy a szociológusok nem alakították ki a saját „klímafórumaikat”, és ezért az elért eredményeik különböző kiadóknál, különböző könyvekben és folyóiratokban jelentek meg. Így ezek az eredmények nem, vagy csak részben jutnak el a klímaváltozással foglalkozó kutatókhoz és a klímaváltozás iránt érdeklődő olvasókhoz. Ez mind a mai napig így van, annak ellenére, hogy „az elmúlt néhány évben a szociológia olyan eredményeket ért el, amelyek alkalmasak arra, hogy hozzájáruljanak az éghajlatváltozás és ennek szociális, intézményi, és kulturális dinamikájának és emberi dimenziójának jobb megértéséhez” (Dunlap & Brulle, 2015. 2. o.). Az amerikai szociológusok bemutatják, hogy az éghajlatváltozás társadalmi dimenzióit vizsgálva, a szociológia szakmai sajátosságai révén, két területen is önálló kutatási eredményekkel tud hozzájárulni a felmerülő kérdések megválaszolásához. Ezek közül az egyik az, hogy a szociológia alkalmas az éghajlatváltozás okainak feltárására és a lehetséges következmények és megoldási lehetőségek bemutatására, mivel az éghajlat-

változás társadalmi okait a társadalmi struktúrákban és intézményekben, a kultúra által meghatározott értékekben, a vallásos nézetekben és a társadalmi gyakorlatban találhatjuk meg. A szociológia másik fontos szerepe a klímakutatásokban az, hogy szakmai hagyományai alapján képes megfelelő keretet adni a társadalomkritikának. A jelenlegi domináns klímakutatások egyik közös hibája, hogy csak a piaci elven működő javaslatokban látják a megoldások – például a kibocsátás csökkentés – lehetőségeit. Ez a leszűkítés azonban korlátozza a lehetséges társadalmi válaszok szélesebb körének kidolgozását. A társadalmi tanulás kulcskérdése pedig éppen az, hogy egy társadalom kritikusan tudja megvizsgálni saját alapelveit, és hogy képes legyen arra, hogy változtasson azokon, ha ez szükségessé válik. A szociológia eddigi története alapján képes arra, hogy elszakadjon a megszokott elméleti keretektől. A szociológia további sajátossága, hogy lehetőséget ad olyan alternatív elképzelések megfogalmazására, amelyek innovatívak, és amelyek a jelenlegieknél hatékonyabb klímastratégiák kidolgozását eredményezhetik.

A szociológiának erre a sajátosságára és hagyományára támaszkodva korábbi egészségszociológiai kutatásaim eredményeinek felhasználásával dolgoztam ki egy lehetséges alternatívát a klímakihívások és az egészségügyi intézmények lehetőségei közötti ellentmondás feloldására. 1995-ben jelent meg a „Gyógyítás társadalmi beágyazottsága” című tanulmányom (Antal Z., 1995), és 2017-ben jelent meg a hasonló című könyvem (Antal Z., 2017), amelyben részletesen ismertetem, hogy mit jelent a gyógyítás társadalmi beágyazottsága, és hogy a gyógyítás különböző formái hogyan intézményesülnek a modern társadalmakban. Ez a megközelítés lehetőséget nyújt az éghajlatváltozás miatt az egészségügyi ellátás területén kialakult látszólag feloldhatatlan ellentmondások feloldására.

3.2. A pszichológia és a társadalmi változások kapcsolata

E tanulmány keretében fontosnak tartom annak bemutatását is, hogy az éghajlatváltozás miatt nemcsak a szociológia, hanem a pszichológia társadalmi szerepe és jelentősége is megnövekszik. A pszichológia több szempontból is nélkülözhetetlen szerepet tölthet be a felmerülő kérdések megoldásában. Egy 2011-ben megjelent tanulmány (Doherty & Clayton, 2011) a következő három csoportba sorolja éghajlatváltozás pszichológia hatásait:

- direkt hatások (például a rendkívüli időjárási események és a változó természet akut vagy traumatikus hatásai);
- indirekt hatások (például az érzelmi jóllétet fenyegető változások, amelyeket a jövő kockázatai okozta bizonytalanságok miatti aggodalmak és hatások váltanak ki);

- pszichológiai hatások (mint például a hőség, a szárazság, a migráció krónikus társadalmi és közösségi hatásai, a klímakonfliktusok hatásai, és a traumák utóhatásai).

A várható változásokra való lelki felkészülésben és az átélt természeti és társadalmi változások okozta lelki sérülések gyógyításában kiemelt szerepet tölt be a pszichológia. Ennek ellenére ma még az éghajlatváltozással foglalkozó szakirodalomban ritkán merül fel az a kérdés (Berry, Waite, Dear, Capon, & Murray, 2018). A jövőbeli társadalmi változásokra gyakorolt hatásai miatt most csak az indirekt hatásokkal foglalkozom. Az elmúlt évtizedekben megjelent kutatási eredmények, politikai állásfoglalások és viták, a civil szervezetek és a sajtó aktivitása, az ezekkel a kérdésekkel foglalkozó műalkotások nagy száma és az egyházak állásfoglalásai egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy ma már az „ökológiai válság” és az „éghajlatváltozás” széles körben ismert kifejezésekké váltak minden országban. Az ezekből a kérdésekből kirajzolódó kockázatok és jövőképek már jól ismertek Magyarországon is, amit egy 2015-ben végzett kutatás eredményei is alátámasztanak.

Az MTA TK Szociológia Intézete 2015 júniusa és 2016 márciusa között az EMMI megbízásából végezte el „Az erős napsugárzás és a hőség kockázatai, valamint a megelőzés lehetőségei Magyarországon” című kutatást. (A kutatás vezetője a jelen tanulmány szerzője volt.) A kutatás keretében 2015 júliusában, a TÁRKI omnibusz felvétel részeként, készült egy országos reprezentatív kérdőíves adatfelvétel, amelyben azt is megvizsgáltuk, hogy az ország lakossága mit gondol az ökológia kérdésekről és az azok jövőben várható változásairól. Az erre vonatkozó egyik tétel így szólt: *Kérem, hogy mondja meg, hogy mennyire ért egyet a következő kijelentésekkel.* (Ezt követte a kijelentések felsorolása, amelyekre egy 5-fokú Likert-típusú skála segítségével lehetett válaszolni a „teljes mértékben egyetérték” [5] és az „egyáltalán nem értek egyet” [1] végpontok között.) A legnagyobb arányban a következő kijelentéssel értettek egyet a megkérdezett emberek: *„Jobb állapotban kaptuk meg a Földet szüleinktől, mint ahogy azt átadjuk a gyermekeinknek.”* (A skálaértékekre adott válaszok átlag értéke 4,1 volt.) Arra a kérdésre pedig, hogy *„Az Ön véleménye szerint hogyan fog változni a Föld környezeti állapota az elkövetkező 10 évben?”*, a megkérdezettek mindössze 8,2 %-a válaszolta azt, hogy javulni fog, 75,8 %-a pedig azt, hogy romlani fog. (12,5%-uk szerint „nem fog változni”, 3,4%-uk pedig „nem tudja”). Ezekből a válaszokból arra következtethetünk, hogy az ország lakosságának jelentős része, különböző mértékben ugyan, de borúlátóan gondol az ország jövőbeli környezeti állapotára. Ez olyan lelki terhet jelent az emberek számára, amellyel a lakosság egészségének védelme érdekében minél előbb komolyan foglalkozni kellene. Ez a pszichológusok számára egy új feladat, amelynek fontosságát a Föld ökológiai állapotának folyamatos romlása és ennek pszichés hatásai

tovább növelik. Mindezek mellett egy külön pszichológiai programot kellene kidolgozni a családalapítás előtt álló fiatalok számára, mert feltételezhető, hogy a fejlett ipari országokban, számos más tényező mellett, a születések száma azért is alacsony, mert az ökológiai válság és az éghajlatváltozás még kiszámíthatatlanabbá teszik számukra a mindig is kiszámíthatatlan jövőt. „*A pszichológiának nélkülözhetetlen szerepe van a fenntarthatóság megvalósításában és a mentális egészség javításában*” írja Fajzi és Erdei (2015, 55. o.). Az ökológia és a pszichológia kapcsolatát részletesen bemutató tanulmányukban a szerzők részletesen bemutatják, hogy milyen pszichés akadályok nehezítik meg, hogy a fogyasztói társadalom tagjai szakítsanak a megszokott, de az ökológiai kockázatok növeléséhez hozzájáruló szokásaikkal. Az eredmények bemutatása után a szerzők a következőképpen foglalták össze eredményeiket: „*Áttekintve a szakirodalom által eddig feltárt főbb akadályokat, megállapítható, hogy ezek együttesen, egymással összefonódva a legtöbb ember esetében »masszív falat« jelentenek a fenntartható viselkedés megvalósulásának útjában. A megoldás keresése során az újabb kutatások figyelme a kommunikáció/marketing és a pozitív pszichológia területei felé irányul*” (Fajzi & Erdei, 2015, 65. o.). Mindezek olyan kérdések, amelyek a pszichológusok segítsége nélkül nem oldhatók meg. Ez megerősíti azt, hogy a pszichológia társadalmi szerepe és jelentősége az ökológiai válság és az éghajlatváltozás miatt jelentősen felértékelődik minden társadalom életében.

4. A társadalmi változások szociológia akadályai és lehetőségei

4.1. A gyógyítás integrációs formái

A gyógyítás integrációs formáit alkalmazó elmélet (Antal Z., 1995; Antal Z., 2017) abból indul ki, hogy minden társadalom rendelkezik olyan gyógyító tudással, amelybe beletartozik az egészségügyi intézményekben alkalmazott tudás is, de beletartozik mindaz a tudás, amellyel a társadalom tagjai rendelkeznek, és szükség esetén használnak. A megromlott egészségi állapot helyreállítása, az egészség és az élet védelme mindig megoldandó feladatként jelentkezett az egyén, a közösség és az egész társadalom számára. A betegségek, bajok, sérülések megelőzésére és kezelésére a lehető legváltozatosabb módszereket dolgozták ki az emberiség története során. Ebben a megközelítésben a gyógyítás fogalma a megszokott értelmezéstől eltérő, annál tágabb értelmezést kap.

Ebben a megközelítésben a gyógyítás kategóriájába tartozik minden olyan tevékenység, amely az egészségi állapot megőrzését, a megromlott egészségi állapot helyreállítását és a betegek ápolását, gondozását szolgálja.

A fejlett ipari országokban az elmúlt évszázadok alatt a különböző gyógyító tevékenységek különböző formákban intézményesültek. Ezeket a formákat a gyógyítás integrációs formáinak neveztem el.

A gyógyítás integrációs formáinak kialakításában Polányi Károlynak a gazdasági tevékenységek szubsztantív elemzésére kidolgozott kategóriáira támaszkodtam. Polányi (1977) gondolatmenetének lényeges eleme, hogy az árucseré vagy önszabályozó piac (a javak és a szolgáltatások által vezérelt cseréje a piacon) csak az egyik lehetséges formája az anyagi javak termelésének és elosztásának és ennek társadalmi szintű integrálásának. Ezen kívül a „gazdasági” feladatok ellátásában fontos szerepet tölt be két másik integrációs forma is: a reciprocitás (a javak és szolgáltatások kölcsönösségen alapuló megosztása) és a redisztribúció (javak és a szolgáltatások központi begyűjtése és újraelosztása). Ezekben az integrációs formákban különböző módon valósul meg a gazdasági tevékenység társadalmi beágyazottsága. A gazdasági folyamatok elemzésére kidolgozott integrációs formák mintájára dolgoztam ki a gyógyítás integrációs formáit. A gyógyítás integrációs formái és az egyes integrációs formákban a gyógyító tevékenységek eltérő társadalmi beágyazottságának megkülönböztetése alkalmasak az egészségügyi ellátáson belül és az azon kívül folyó gyógyító tevékenységek egységes fogalmi keretbe foglalására és elemzésére.

Mivel a gazdasági tevékenység és a gyógyítás között a hasonlóságok mellett jelentős különbségek is vannak, a gazdasági tevékenységek integrációs formáit további három integrációs formával egészítettem ki. Ebben a három új integrációs formában (önsegítés, jótékony ellátás és önkormányzati ellátás), amelyeket később mutatok majd be, a gyógyítási tevékenység társadalmi integrációja más módon valósul meg, mint a gazdasági tevékenység hasonló formáiban. A reciprocitás elvei alapján működik az öngyógyítás, a redisztribúciós elven az állami ellátás és önszabályozó piaci mechanizmusok működtetik a magánellátást. Ezt a hat integrációs formát az európai országokban az elmúlt évszázadokban kialakult gyógyító tevékenységek tanulmányozása után dolgoztam ki.

Mivel ebben a tanulmányban az éghajlatváltozás emberi egészséget veszélyeztető hatásaival és az éghajlatváltozás miatt bekövetkező rendkívüli időjárási események idején megvalósítható gyógyítás lehetőségeivel foglalkozom, az egyes integrációs formákat abból a szempontból ismertetem, hogy az új kihívások a különböző integrációs formákban végzett gyógyító tevékenységet hogyan érintik. Az egyes integrációs formákban végzett gyógyító tevékenységek eredményessége közötti különbségekkel ebben a tanulmányban nem foglalkozom.

4.1.1. Az öngyógyítás

Ebbe az integrációs formába azokat a gyógyító tevékenységeket sorolom, amelyekre az emberek „természetes” közösségében kerül sor. Az ide tartozó tevékenységek között további megkülönböztetést is teszek, hogy pontosabban körülhatároljuk a tevékenységek körét:

- a szó szoros értelmében vett öngyógyítás (amikor valaki egyedül próbál meg segíteni saját magán);
- a családon belüli gyógyító tevékenységek (a családtagok egymásnak segítenek);
- a közösségekben végzett gyógyító tevékenységek (szomszédság, baráti kör, vagy más közösség tagjai nyújtanak segítséget egymásnak).

Minden társadalomban az öngyógyítás a gyógyító tevékenység szerves része. A társadalmi körülményektől függ, hogy a társadalom tagjai életük során milyen segítséget kapnak ennek a gyógyító tudásnak a megszerzéséhez, amelyet saját maguk vagy egymás gyógyítására fel tudnak használni.

4.1.2. Az önsegítés

A modern társadalmakban az elmúlt évtizedekben alakultak meg és terjedtek el az önsegítő csoportok és az önsegítő szervezetek, amely egy új módja a gyógyító tevékenység integrálásának. Ebbe az integrációs formába az egészségkárosodott emberek (pl. mozgássérültek, vesebetegek, alkoholisták, özvegyek stb.), illetve hozzátartozóik által létrehozott közösségekben folytatott gyógyító tevékenységek tartoznak. Ezekben a közösségekben az egészségkárosodott emberek – és néha a hozzátartozóik is – a kölcsönös segítség révén vesznek részt a gyógyításban, és küzdenek azoknak a hátrányoknak a csökkentéséért, amelyek számukra a társadalom többi tagjával való együttműködést megnehezítik.

4.1.3. A jótékony ellátás

Ebbe az integrációs formába az olyan szervezetek keretében végzett gyógyító tevékenységek tartoznak, amelyeket a rászorulóknak – idősek, betegek, szegények – megsegítésére vagy ellátására hoztak létre a rajtuk segíteni szándékozó emberek. Ezeknek a szervezeteknek a létrehozását nem nyereségszerzés motiválta, és nem állami intézmények. (Elsősorban egyházi intézmények, civil szervezetek és alapítványok tartoznak ebbe a kategóriába.)

4.1.4. Az önkormányzati ellátás

A többi integrációs formától eltérő szabályok szerint működnek azok a szervezetek, amelyeket maguk az érintettek hoznak létre azért, hogy esetleges betegségeik esetén ellátáshoz jussanak. (Például ilyenek voltak a bányászladák, vagy más munkások által létrehozott „ládák”, amelyek a biztosítás első formái voltak, és amelyeket a munkások által választott személyek vezettek.) Ide tartoznak a szakmai, munkahelyi vagy lakóhelyi közösség által létrehozott és irányított intézmények. Ezeknek az ellátási formáknak közös jellegzetessége, hogy a szolgáltatás „fogyasztói” által választott testület (önkormányzat) irányítja és ellenőrzi a gyógyító tevékenységet. Az ellátás finanszírozása ebben a formában a redisztribúciós elven alapul. (Ebben a megközelítésben az önkormányzatiság fogalma tágabb a mai lakóhelyi önkormányzatiságot jelentő fogalmánál. De mivel ennek az integrációs formának ez a legfontosabb vonása, az esetleges félreértésekre is okot adó hatása ellenére mégis ezt használom.)

4.1.5. A magánellátás

Ebben az integrációs formában a gyógyító tevékenység szabályozása az önszabályozó piac szabályai szerint történik, és a gyógyító tevékenység legfontosabb motívuma a nyereségérdekeltség. Mivel a gyógyítás különösen érzékeny része a társadalom életének, a fejlett ipari országokban az elmúlt évszázadokban több olyan megoldást dolgoztak ki, amelyek célja „az önszabályozó piac” társadalmi feszültségekhez vezető hatásainak csökkentése volt. Ezt a célt szolgálja például a különböző egészségbiztosítási módszerek kidolgozása és alkalmazása.

4.1.6. Az állami ellátás

Az állami ellátás célja a közegészség őrzése, és az ország lakosságának részleges vagy teljes egészségügyi ellátása. Ez az integrációs forma elvi szinten sok tekintetben hasonlít az önkormányzati ellátásra, mivel az ellátás finanszírozása itt is a redisztribúciós elven alapul, de lényeges különbségekkel. Az egészségügyi ellátásra fordított pénzeket kötelező jelleggel egy „központi pénztárba” kell befizetni (ez lehet az állami költségvetés vagy egy elkülönített alap: társadalombiztosítás, egészségbiztosítás). Ebben a formában – eltérően az önkormányzati ellátástól – a „befizetőknek” minimális a lehetősége a központosított források felhasználására.

4.2. Az éghajlatváltozás hatása a gyógyítás integrációs formáira

Az éghajlatváltozás miatt jelentkező kihívások – a betegforgalom növekedése, a betegstruktúra megváltozása, az egészségügyi intézmények sérülékenysége és az „ártó-védő hatások egyensúlya” – eltérő módon érintik a gyógyítás integrációs formáit. A részletes elemzés helyett most mindössze néhány ezzel a kérdéssel összefüggő szempontot emelek ki.

A betegforgalom növekedése és a betegstruktúra megváltozása mind a hat integrációs formát érinti, de jelentősebb a hatása azokra az integrációs formákra, amelyek egészségügyi intézményeket tartanak fent. Ezért a változás főleg az önkormányzati, a magán és az állami ellátás számára jelent új feladatokat. Ezt a terhelést csökkentené, ha az oktatási intézményekben a tanulók a jelenleginél többet tanulnának az öngyógyítás lehetőségeiről, és ha a felnőttek részére is lennének az egészségtudatosság fejlesztésével és az elsősegély-nyújtáshoz hasonló, de annál bővebb ismereteket tartalmazó képzések, és ha ez a témakör a sajtóban is rendszeresen megjelenne. Az önszorgító csoportoknak pedig egy jelenleginél nagyobb társadalmi támogatottság esetén az átélt traumák feldolgozásában és a különböző sérüléseket elszenvedő emberek egymásnak nyújtott segítségével lehetne fontos szerepe. Ezek a változások növelnék az egész társadalom gyógyító képességét és egyúttal hozzájárulnának az integrációs formák közötti arányok megváltozásához is.

Az egészségügyi intézmények sérülékenységét most mindössze az ellátás biztonsága és az esetlegesen előforduló közlekedési nehézségek szempontjából vizsgálom meg. Rendkívüli időjárási helyzetben minden intézmény biztonsága attól függ, hogy az intézmény működése mennyire függ a nagy ellátórendszerek – áram-, víz-, gyógyszer-, műszer- élelmiszer-ellátás és a szennyvíz elvezetési rendszer – működésétől. Ebből a szempontból minél nagyobb és minél jobban felszerelt egy egészségügyi intézmény, a sérülékenysége annál nagyobb. Ezért a kihívásokra adott válaszok eredményességé elsősorban attól függ, hogy a kórházak és a szakrendelők hogy tudnak a rendkívüli helyzetekre felkészülni. A következő szempont pedig az, hogy egy az ezekben az intézményekben bekövetkező „működési zavar” esetén milyen más intézmények vagy integrációs formák tudják legalább részben átvenni azokat a feladatokat, amelyeket korábban ezek az intézmények láttak el. A közlekedési nehézségek szempontjából pedig annál nagyobb a különböző integrációs formák sérülékenysége, minél nagyobb a vonzáskörzetük (azaz mekkora a távolság az ellátandó betegek, hozzátartozóik és az egészségügyi intézmények között) és mekkora a távolság az egészségügyi intézmények és az ott dolgozó szakemberek lakóhelye között. E két szempont alapján annál sérülékenyebbek az egészségügyi intézmények, minél

jobban függ a tevékenységük a nagy ellátórendszerektől, és minél nagyobb a szerepe a működésükben a „távolságnak” és ezzel összefüggésben a közlekedésnek.

Az egészségügyi intézmények „ártó-védő hatásának” vizsgálata néhány országban – mint például az Egyesült Királyságban, az Egyesült Államokban – már évekkel ezelőtt megkezdődött. Az Egyesült Államokban már 1996-ban megalakult a Health Care Without Harm (Egészségügyi Ellátás Ártalom Nélkül) nevű szervezet, amely az egészségügyi intézményeknek nyújt segítséget abban, hogy minél kisebb legyen az általuk okozott környezetszennyezés. Az Egyesült Királyságban a Royal College of Physicians pedig már évek óta működteti a *Healthcare sustainability* (Fenntartható egészségügyi ellátás) nevű honlapot,⁶ amelynek célja, hogy az orvosokat és az Állami Egészségügyi Szolgálatot (NHS) segítse. Ezen a honlapon jelent meg az „A láz csillapítása: fenntarthatóság és klímaváltozás az Állami Egészségügyi Szolgálatnál” című anyag is,⁷ amely célja az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése az állami egészségügyi ellátásban. Mindez csak néhány példa arra, hogy ma már ez is fontos szempont az egészségügyi ellátásban. Ennek a kérdésnek a jelentőségét mutatja az is, hogy az elmúlt években a WHO (2009, 2014) is több tanulmányt publikált erről a kérdésről. Ezeknek a programoknak és tanulmányoknak a célja az üvegházhatású gázok kibocsátásának mérése, a környezetet terhelő tevékenységek számbavétele, és ezek után olyan az ártalmak csökkentésére vonatkozó javaslatok kidolgozása, amelyek nem veszélyeztetik a betegellátás biztonságát.

4.3. Az ellátás biztonsága

„A gyógyítás társadalmi beágyazottsága” című könyvemben (Antal Z., 2017) Magyarország és az Egyesült Királyság közel 150 éves történetének elemzésével azt mutattam be, hogy a változó társadalmi, gazdasági és politikai körülmények milyen erőteljesen befolyásolják az integrációs formák közötti arányok alakulását. A kutatás egyik eredménye, hogy Magyarországon az egészségügyi ellátás államosítása után a korábban a gyógyításban fontos szerepet betöltő integrációs formák majdnem teljes mértékben kiszorultak a gyógyítás területéről. A fejlett ipari országokban a hatvanas évek eleje óta gyorsan növekvő önszervező szervezetek és önszervező csoportok megalakítását pedig a 80-as évek közepéig megakadályozták. A társadalom egészének gyógyító tudása így csak korlátozottan érvényesülhetett ebben az

⁶ www.rcplondon.ac.uk/projects/healthcare-sustainability

⁷ *Breaking the fever: Sustainability and climate change in the NHS*. Letöltve: 2018. 05. 24-én: <https://www.rcplondon.ac.uk/projects/outputs/breaking-fever-sustainability-and-climate-change-nhs>

időszakban. A 80-as évek második felétől kezdődően az állami ellátás domináns szerepe a gyógyításban megváltozott. Fokozatosan lehetőség nyílt arra, hogy az eddig háttérbe szorított öt integrációs forma újból részt vegyen a gyógyításban. Az integrációs formák közötti arányok megváltozása meghatározó szerepet töltött be abban, hogy annak ellenére, hogy a 90-es évektől kezdve az állami egészségügyi ellátás szerepe a gyógyításban – elsősorban a költségvetési támogatások csökkenése miatt – a korábbi időszakhoz képest csökkent, mégse alakultak ki ellátási zavarok az országban.

A gyógyítás integrációs formáit és ezek szerepét a gyógyításban azért mutattam be ilyen részletesen, mert az éghajlatváltozás várható következményeinek hasonló hatásai lehetnek az állami egészségügyi intézményekre, mint amilyen az állami támogatások csökkenése volt a kilencvenes években. E kockázatok csökkentésének egyik lehetséges módja az egészségügyi intézmények felkészítése a várható változásokra, a másik pedig a gyógyítás integrációs formái közötti olyan arányváltozás lehet, amelynek eredményeként azok az integrációs formák jutnak nagyobb szerephez a gyógyításban, amelyeknek az éghajlatváltozás miatti sérülékenysége kisebb.

5. A társadalmi változások pszichológiai akadályai és lehetőségei

Az éghajlatváltozás és az ökológiai válság kockázatainak csökkentése végső soron a Föld ökológiai rendszerének védelmével érhető el. Az ezt a célt szolgáló javaslatok, programok és stratégiák azonban csak részben érik el a céljaikat, mert ezek megvalósításának jelentősek a külső (társadalmi, gazdasági és politikai; ld. pl. Antal Z., 2015) és a belső (pszichológiai; ld. pl. Fajzi & Erdei, 2015) akadályai. Mivel a szociológiai és a pszichológiai klímakutatásokban egyaránt megjelent a paradoxon fogalma, röviden ismertetem ezt a két paradoxont. Szociológiai megközelítésben feloldhatatlan ellentmondás feszül a fejlett ipari országokban – amelyek meghatározó szerepet töltenek be a klímaváltozás kialakulásában és a kialakult kockázatok csökkentéséért folyó küzdelemben – a klímaváltozás kockázatairól felhalmozott tudás, és az uralkodó társadalmi és gazdasági paradigmák keretei között e kockázatok csökkentése érdekében megtehető társadalmi változások között (Antal Z., 2015).

Pszichológiai megközelítésben a klímaváltozás miatt kialakult feloldhatatlan ellentmondást Fajzi és Erdei (2015) a neves norvég pszichológus, Per Epsen Stoknes (2014) elmélete alapján mutatják be tanulmányukban. A pszichológiai szakirodalom azt az ellentmondást, hogy miközben a klímakutatásokban és klímamodellekben a klímaváltozás egyre jelentősebb kockázatként jelenik meg, addig a lakosság ezt a kockázatot egyre kisebb-

nek tarja, a pszichológiai klímaparadoxonnak nevezik. Ennek az ellentmondásnak a kialakulását a szakértők a kockázatok észlelését és megértését nehezítő pszichológiai akadályokban látják. Ezek az akadályok a következők:

1. *Távolságtartás:* A legtöbb ember a klímaváltozásra mint egy térben és időben távoli kockázatra gondol, ami érzelmileg nem motiválja őket arra, hogy ezzel a kérdéssel komolyan foglalkozzanak.
2. *A megértés pszichológiai akadályai:* Az a fogalmi rendszer és a szóhasználat, ahogy a kommunikációban a klímaváltozás megjelenik, nem számol azzal, hogy a jelenleg használt „nyelvi keretezés” hogy befolyásolja a megfogalmazott kérdéskör megértését. A három domináns „nyelvi keretezés”, az apokalipszis, a bizonytalanság és a magas költségek és veszteségek, és különösen ezek együttes használata, megnehezítik a klímaváltozás jelentőségének megértését, és a szükségesnek tartott társadalmi változások megvalósítását. A klímakommunikáció hiányosságai miatt sokan úgy gondolják, hogy az előrejelzések bizonytalanok, és hogy ez a kérdés számukra túl bonyolult, ami szintén megnehezíti, hogy elmélyülten foglalkozzanak vele. A jövőbeli katasztrófákról szóló túl gyakori híradások következtében pedig kialakult az „apokalipszis-fáradtság”.
3. *Kognitív disszonancia:* Ez a jól ismert jelenség ebben az esetben azt jelenti, hogy sokan ismerik már a klímakockázatokat, de úgy látják, hogy ennek csökkentése érdekében nem tudnak semmit se tenni. Ennek a feszültségnek az elviselhetővé tétele érdekében a klímaváltozásról alakítanak ki olyan elképzeléseket, amelyek összhangba kerülnek saját lehetőségeikkel és életmódjukkal.
4. *Tagadás:* Ennek az elhárító mechanizmusnak a segítségével a klímaváltozás miatti kellemetlen érzések és gondolatok megszüntethetők.
5. *Az értékrend szerepe:* Az emberek többsége általában olyan hírekre és információkra nyitott, amelyek megerősítik az értékrendjét. Az ezt gyengítő üzenetekre, mint például azokra, amelyek arról szólnak, hogy éghajlatváltozásra az értékrend változás lehet az egyik lehetséges válasz, kevésbé figyel oda, vagy ezeket a híreket úgy alakítja át, hogy ezek beilleszkedjenek az értékrendjébe.

Az ökológia kérdésekkel foglalkozó pszichológiai kutatások eredményei alapján egy új öko- és klímatudatos értékrend alapvető fontosságú szerepet tölthet be a természet változásai miatt elkerülhetetlen társadalmi és gazdasági változások megvalósításában. Ezeknek a kutatásoknak az eredményei azt mutatják, hogy az értékrendszer változása elősegítheti egy környezettudatos társadalom kialakulását. *„Tudományosan egyértelműen igazolt tény, hogy környezeti szempontból veszélyes, ha maradunk a mai nyüzsgő, fogyasztásközpontú és profithajszoló világ számára oly fontos értékeknél és céloknál. Egyre több vizsgálat mutatja ki, hogy az emberek mennél többre becsülik a pénzt, a külsőségeket, a státuszt és a személyes teljesítményt, annál kevésbé törődnek más élőlényekkel,*

és annál kevésbé valószínű, hogy foglalkoznak az újrahasznosítással, hogy leoltják a villanyt az éppen nem használt szobákban, és a munkahelyükre gyalog vagy kerékpárral mennek” (Kasser, 2009, 155. o.). A pszichológiai klímaparadoxon feloldási lehetőségét a pszichológusok és a társadalomtudósok egy része egy új, egyéni és közösségi motiváció a fenntartható pozitív mentális egészségre való törekvés kialakulásában és annak elterjedésében látják. „Ez a gondolat Toynbee (1971) kihívás-válasz teóriájához vezet bennünket, mely szerint egy civilizáció addig fejlődik, ameddig az újabb és újabb kihívásokra képes megfelelő válaszokat adni... megfelelő válaszokat először mindig egy »teremtő kisebbség« találja meg, amely aztán igyekszik magával ragadni a többséget. Ha ez sikerül, a civilizáció továbbfejlődik. Ha nem, akkor a civilizáció megreked, megroppan, majd összeomlik. A fenntartható pozitív mentális egészségre való törekvés esetén az egyén a »teremtő kisebbség« egyik tagjának érezheti magát, aki mindent megtesz azért, hogy maradandó alkotásainak jövőbeli sorsa pozitívan alakuljon” (Fajzi & Erdei, 2015, 85. o.).

Ez a következtetés azt erősíti meg, hogy a társadalomkutatók egy része hasonló „terápiát” javasol a társadalom és a Föld betegségeinek gyógyítására. A mai kor alapvető ellentmondása e „terápia” és a modern társadalmak jelenlegi életét meghatározó társadalmi paradigmák között feszül. Ennek az ellentmondásnak a feloldása pedig jelenleg a legnagyobb kihívás a társadalomkutatók számára.

6. Összegzés

Az ökológiai válság és az az éghajlatváltozás miatt a szociológia és a pszichológia társadalmi szerepe egyaránt felértékelődik, mivel mind a két tudományterület keretei között van lehetőség a klímaparadoxonoknak feloldására. Ezt erősíti meg az is, hogy a paradoxonok feloldására adott szociológiai és pszichológiai válaszok között több hasonlóság is felfedezhető.

6.1. A szociológusok és a pszichológusok hasonló válaszai a kihívásokra

A Magyar Tudományban megjelent tanulmányomban azt mutattam be, hogy a holisztikus szemléletmód segítségével van esély a klímaparadoxonok feloldására. (Antal Z., 2016). A holisztikus szemléletmód az egyes embert és magát a világot is egységes egésznek tekinti. Jellegzetes vonásai: inter- és transzdiszciplináris megközelítés, a természet és a társadalom harmóniája és a végtelen tér- és időszemlélet. Ebben a megközelítésben a tudomány mellett a művészet, a vallás és a „népi bölcsesség” is szerepet kap a megoldás keresésében. A világ egységes egészként való szemlélete pszicho-

lógiai megközelítésben is a természet és a társadalom között megbomlott harmónia helyreállításának elengedhetetlen része. *„A fenntarthatóság és mentális egészség szoros kapcsolatára a környezetpszichológia eredményeiből is következtethetünk. A szociális ökológiai nézőpont szerint... ugyanis, organizmus és környezete egyetlen többszörösen összetett komplex rendszert alkot, így az ember és környezete is. Az emberiség esetében megbomlott ennek a duális rendszernek az egyensúlya”* (Fajzi & Erdei, 2015, 57. o.).

A paradoxonok feloldásában a szociológiai és a pszichológiai megközelítésben, ha némileg más értelemben is, de megjelenik a transzcendens dimenzió is. A szociológiai megközelítésben ez a holisztikus szemléletmód egyik része, a pszichológiában pedig ez a dimenzió a szükséglethierarchia részeként jelenik meg. *„Ahhoz, hogy a fogyasztói kultúrában kivonjuk magunkat az üzleti marketing hatásai alól, a szükséglethierarchia legfelső fokaira kellene jutnunk, amelyen az önmegvalósítás és a transzcendens önmegvalósítás (saját életén, illetve önmegvalósításán túlmutató célokon alapuló) igényei dominálnak”* (Fajzi & Erdei, 2015, 82. o.).

További hasonlóság a szociológia és a pszichológia között, hogy mind a két területen a klímakutatók egy része a helyi és a közösségi szintű kezdeményezésekben látja a kihívásokra adható eredményes és hatékony válaszok kidolgozásának és megvalósításának lehetőségét. De más tudományterületek ökológiai válsággal foglalkozó képviselői is arra a következtetésre jutottak, hogy a helyi szintű programok kínálhatnak megoldásokat az ökológiai válságra (többek között: Boda, 2004; Hopkins, 2008; Lányi, 1999; Schumacher, 1991). Saját, a helyi és közösségi szintű klímaprogramokat vizsgáló kutatásaim eredményei szerint az ökológiai válságra választ kereső, a gyakorlatban is létező programokban a fejlett ipari országokban már kialakulóban vannak azok a társadalmi modellek, amelyek keretei között megvalósítható egy olyan életforma, amelyben létrejöhet a természet és a társadalom közötti harmónia. Ilyen társadalmi modellek többek között az ökofalvak, a kék gazdaság, a Transition towns (Átalakuló városok) és a Gyüttment fesztivál is. Ezeknek a törekvéseknek a közös jellemzője a belső értékek előtérbe kerülése, a helyi közösségek szerepének megerősödése, a minél nagyobb mértékű helyi/térségi önellátás elősegítése, valamint a lakóhelyet és megélhetést nyújtó táj és a helyi társadalom közötti harmónia kialakítása.

A klímakommunikáció eredményességét vizsgáló pszichológiai kutatások is kiemelik a közösségek meghatározó szerepét. *„A fenntarthatóság kommunikációjában fontos szerepet játszik a hatékony viselkedésváltoztatás eszközeinek kiválasztása... melyekkel egyrészt az akadályokat igyekeznek megfelelően kezelni, másrészt pedig a célirányos változtatás motívációinak megteremtésére törekednek. Ezeket az eszközöket a közösségi alapú szociális marketing... keretében lehet leghatékonyabban felhasználni”* (Fajzi & Erdei, 2015, 66. o.).

6.2. Az egészségügyi ellátás új megközelítésben

Az ökológiai válság és a klímaváltozás hatására megvalósított helyi és közösségi szintű kezdeményezésekhez jól kapcsolódhatnak a gyógyításnak azok az integrációs formái – az öngyógyítás, az önségítés és az önkormányzati ellátás –, amelyekben meghatározó szerepe van a közösség gyógyító tudásának és a közösség tagjai közötti szoros együttműködésnek.

A gyógyítás integrációs formái közötti arányváltozás, amelynek eredményeként a kevésbé sérülékeny integrációs formák a jelenleginél nagyobb szerepet töltenek be a gyógyításban, továbbá a már működő helyi és közösségi kezdeményezések reményt adnak arra, hogy megtaláljuk a választ az éghajlatváltozás kihívásaira, és hogy fel tudjuk oldani a klímaparadoxonokat. Ez a megoldás ebben a megközelítésben az egészségügyi ellátás olyan jellegű kitágítása lehet, amelyben szerepet kap a gyógyítás mind a hat integrációs formája, és amelyben megvalósítható az integrációs formák közötti harmonikus együttműködés.

A gyógyítás integrációs formái közötti arányváltozás, a holisztikus szemléletmód, az értékrend változása és a már működő helyi szintű és közösségi programok – amelyek egymással szorosan összefüggő és egymást erősítő változások – csak példák a klímakihívásokra adható lehetséges válaszokra. Az éghajlatváltozás nemcsak az egészségügyi ellátás, hanem az egész társadalom számára is kihívásokat jelent. Ezért feltételezhető, hogy a megoldást a ma még rendkívülinek számító, társadalmi paradigmaváltást eredményező társadalmi válaszok adják meg erre a kihívásra. Mivel minden társadalom csak akkor tud fennmaradni, ha a természet változásaihoz alkalmazkodni tud, ezért létfontosságú, hogy minél előbb megszülessenek ezek a válaszok. A lehetséges válaszok közül majd azok töltenek be meghatározó szerepet a „társadalom betegségeinek” gyógyításában és egyúttal a Föld ökológiai állapotának javításában, amelyek ehhez megfelelő társadalmi támogatást kapnak. Ezeknek a válaszoknak a megszületését és az új válaszok társadalmi támogatottságának növekedését is jelentősen segítené, ha a szociológusok és a pszichológusok a jelenleginél komolyabb szerepet töltenének a klímakutatásokban, és ha a klímaváltozással foglalkozó természettudósok és társadalomtudósok között a jelenleginél szorosabb együttműködés alakulna ki.

Mivel az egészség és az élet védelme minden társadalomban kiemelt fontosságú kérdés, ezért hipotézisem szerint az egészségügyi ellátás vagy még inkább a gyógyítás területén születnek meg a megfelelő válaszok a klímaváltozás kihívásaira. Ezek a válaszok ezután hozzájárulhatnak a paradoxonok feloldásához a társadalom más területein is. Így az egészség és az élet védelmében született válaszok hozzájárulhatnak megfelelő társadalmi válaszok megszületéséhez és ahhoz is, hogy a természet és a társadalom között újból harmonikus együttműködés alakuljon ki.

Irodalom

- Antal Z., L. (1991). Önségítő csoportok az egészségügyben. *Esély*, 3(3), 116–118.
- Antal Z., L. (1995). A gyógyítás társadalmi beágyazottsága. *Szociológiai Szemle*, 2, 3–23
- Antal Z., L. (2015). *Klímaparadoxonok*. Budapest: L'Harmattan Kiadó
- Antal Z., L. (2016). Változó világ – A párizsi klímacsúcs holisztikus megközelítésben. *Régi-Új Magyar Építőművészet*, 16(1), 70–74.
- Antal Z., L. (2017). *A gyógyítás társadalmi beágyazottsága*. Budapest: Argumentum Kiadó
- Antal Z., L. (szerk.) (2008). *Klímaparát települések. Elmélet és gyakorlat*. Budapest: Pallas Kiadó
- Antal Z., L., & Szántó Zs. (1992). A természetgyógyászat és az orvostudomány konfliktusa. In V. Gáthy (szerk.), *Leltár (79–92)*. Budapest: MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja
- Berry, H.L., Waite, T.D., Dear, K.B.G., Capon, A.G., & Murray, V. (2018). The case for systems thinking about climate change and mental health. *Nature Climate Change*, 8(4), 282–290.
- Boda, Zs. (2004). *Globális ökopolitika*. Budapest: Helikon
- Brown, L.R., Flavin, C., French H., Abramovitz, J., Bright, C., Dunn, S. et al. (1998). *A világ helyzete*, A washingtoni Worldwatch Institute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatról. Budapest: Föld Napja Alapítvány
- Costello, A., Abbas, M., Allen, A., Ball, S., Bell, S., Bellamy, R., et al. (2009). Managing the health effects of climate change: Lancet and University College, London, Institute for Global Health Commission. *The Lancet*, 373(9676), 1693–1733.
- Doherty, T.J., & Clayton, S. (2011). The psychological impacts of global climate change. *American Psychologist*, 66(4), 265–276.
- Dunlap, R.E., & Brulle, R.J. (2015). *Climate Change and Society, Sociological Perspectives*. New York: Oxford University Press
- Fajzi, Gy., & Erdei, Sz. (2015). Fenntartható pozitív mentális egészség. A pozitív mentális egészség kibontakoztatása a fenntartható gondolkodásmód és viselkedés keretében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 16(1), 55–92.
- Faragó, T. (2016). A párizsi klímátárgyalások eredményei. *Magyar Energetika*, 23(1), 8–12.
- Hopkins, R. (2008). *The transition handbook from oil dependency to local resilience*. Foxhole, Darlington, Totnes, Devon: Green Books Ltd.
- Kasser, T. (2009). Az értékrend megváltoztatásával válaszoljunk az éghajlatváltozásra. In L. Starke (szerk.), *A világ helyzete 2009 - Úton egy felmelegedő világ felé (154–157)*. Budapest: Föld Napja Alapítvány
- Láng, I. (2008). Klímaváltozás és biztonság. In L. Antal Z. (szerk.), *Klímaparát települések. Elmélet és gyakorlat (24–35)*. Budapest: Pallas Kiadó
- Lányi, A. (1999). *Együttéléstan*. Budapest: Liget könyvek
- Losonczy, Á. (1989). *Ártó-védő társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Meadows, D., Randers, J., & Meadows, D. (2005). *A növekedés határai harminc év múltán*. Budapest: Kossuth
- Polányi, K. (1977). *Dohomey és a rabszolgakereskedelem. Egy archeikus gazdaság elemzése*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin III, F.S., Lambin, E.F., et al. (2009). A safe operating space for humanity. *Nature*, 461(7263), 472–475.
- Schumacher, E.F. (1991). *A kicsi szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Shove, E. (2010). Beyond the ABC: Climate change policy and theories of social change. *Environment and Planning*, 42(6), 1273–1285.
- Starke, L. (szerk.) (2009). *A világ helyzete – Úton egy felmelegedő világ felé (2009)*. A washingtoni Worldwatch Institute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatról. Budapest: Föld Napja Alapítvány

- Starke, L., & Mastny, L. (szerk.) (2010). *A világ helyzete - A kultúra átalakítása fogyasztástól a fenntarthatóságig* (2010). A washingtoni Worldwatch Institute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatról. Budapest: Föld Napja Alapítvány
- Stoknes, P.E. (2014). Rethinking climate communications and the "psychological climate paradox". *Energy Research & Social Science*, 1, 161-170.
- Toynbee, A.J. (1971). *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat
- Vida, G. (2007). Fenntarthatóság és a tudósok felelőssége. *Magyar Tudomány*, 169(12), 1600-1606.
- WHO (2009). *Healthy hospitals, healthy planet, healthy people: Addressing climate change in healthcare settings*. Letöltve: 2018. 05. 24-én: http://www.who.int/globalchange/publications/healthcare_settings/en/
- WHO (2014). *WHO guidance to protect health from climate change through health adaptation planning* (2014). Letöltve: 2018. 05. 24-én: <http://www.who.int/globalchange/publications/guidance-health-adaptation-planning/en/>

Nyilatkozat érdeklődésről

A szerző ezúton kijelenti, hogy esetében nem állnak fenn érdeklődések.

The effect of climate change on the life of the society and on the health service

ANTAL Z., LÁSZLÓ

In the last few decades there have been several 'diagnoses' made about the ecological condition of the Earth. They all showed very similar results: due to the social processes of the last few centuries certain changes have taken place and are taking place which threaten the future of nature and all living things. One of these changes is climate change. Once the 'diagnosis' was made, in all areas of social life 'therapeutic treatments' started to be designed. Several elements of the 'therapy' and 'diagnosis' are related to the life of society as a whole and also healthcare. In this critical situation only due to climate change the whole society and healthcare need to face the following challenges: increase in the number of illnesses related to climate change, changes in patient structure, provision failures due to extreme weather conditions and higher expectations of environmental friendly healthcare. The first part of the study summarizes the risks related to the ecological crisis and climate change concerning the whole society, and also the challenges healthcare needs to face as a result of this crisis and change. The second part of the study deals with the question why sociology and psychology have an important and special role when the solutions are designed to face the challenges that threaten the health and life of humans. Finally, the third part of the study discusses the sociological and psychological climate paradoxes, which prevent real solutions from being made to react to issues of the ecological crisis and climate change and what opportunities psychology and sociology can recommend to eliminate these paradoxes.

Keywords: health sociology, climate change, healthcare, sociological and psychological climate paradoxes, integrational forms of healing, eco and climate conscious values